

ФІЛОСОФСЬКІ, СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

У статті на основі аналізу наукових наробків філософів, соціологів, психологів розкрито сутність феномену взаємодії, виявлено принципи взаємодії (повага до співрозмовника, неупереджене ставлення до суб'єкта, врахування його індивідуальних, психологічних особливостей, власних інтересів, створення ситуації успіху, стимулювання, інтерактивність та ін.), характеристики взаємодії (активність суб'єктів, необхідність співвіднесення власних цілей та цілей взаємодії, розуміння контексту інформації, важливість вибору власних позицій щодо досягнення взаєморозуміння та ін.).

Ключові слова: взаємодія; суб'єкт взаємодії; майбутні стоматологи.

Постановка проблеми. У сучасних мінливих умовах життя в нашій країні, дегуманізації українського суспільства, втрати суспільством моральності й духовності, комерціалізації медичної галузі та розвитку технологічної медицини держава підвищує вимоги до якості професійної та особистісної компетентності, духовної зрілості лікарів, їхньої готовності до здійснення такої професійної взаємодії, яка забезпечує зворотний зв'язок, будуватися на принципах довіри, взаєморозуміння й співпраці, налаштовує на взаєморозуміння, вселяє віру пацієнта в лікаря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємодія є найдавнішою сферою життя людини. Вона виникла відтоді, відколи люди живуть співтовариствами, обмінюються інформацією. Тому питання ефективності взаємодії вважалися фундаментальними, такими, що хвилювали людство ще з античних часів (Арістотель, Ареопатіт, Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель та ін.). Значний інтерес до проблеми взаємодії виявлено в численних соціологічних дослідженнях (К. О. Апель, Г. Блумер, М. Вебер, Дж. Г. Мід, Т. Парсонс, П. Сорокін, Ю. Хабермас, Дж. Хоманс та ін.). Проблема взаємодії цікавила і психологів (Б. Ананьєв, О. Бодальов, С. Іванова, В. Куніцина, О. Леонтьєв та ін.). Проте наявні дослідження не вирішують такого важливого питання, як підготовка майбутніх стоматологів до професійної взаємодії. Зазначене потребує звернення до розгляду філософських, соціологічних, психологічних витоків проблеми взаємодії.

Мета статті – на підставі ґрунтовного аналізу філософських, соціологічних, психологічних поглядів на феномен «взаємодія» виявити його сутнісні характеристики як основи для вирішення питання підготовки майбутніх стоматологів до професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Початки наукового зацікавлення проблемами взаємодії сягають античності, де було закладено основи механічної концепції взаємодії. Контекстом для розуміння основ взаємодії є філософські уявлення Г. В. Ф. Гегеля, Е. Канта, П. Сорокіна про взаємодію як «необхідний взаємний

причинний вплив субстанцій, що є необхідною умовою об'єктивного сприйняття співіснування» [8], «процес, за якого через явища відштовхування й тожності має місце перетворення речей та явищ» [6, с. 39–94], «функцію поведінки одного або багатьох індивідів, ефективність якої залежить від їхньої свідомості та поведінки» [14].

Аналіз філософських досліджень дозволив виявити такі важливі характеристики взаємодії, як системність (представленість взаємодії об'єктів у всіх її зв'язках та відносинах), активність її учасників (активність може бути ініціальною або реактивною... Особливо суттєвою є суб'єктність для соціальної взаємодії, універсальність і «всебічність» взаємодії) [8], двосторонність зв'язків, взаємоперехід суб'єкта в об'єкт і навпаки, закономірність зв'язків на рівні сутності, взаємозумовленість зміни стану сторін, внутрішню активність суб'єктів, вибірковість контактуючих сторін, «бінарність» взаємодії – характер і спрямованість їхніх контактів може бути як один на одного ($1 \leftrightarrow 2$), так і сумісне орієнтування на загальну мету ($1 + 2 + 3 \rightarrow 4$). Ці наробки стали важливими для нашого дослідження.

Філософи (В. Біблер, М. Каган, М. Бубер та ін.) досліджували феномен взаємодії в контексті взаємодії культур, яку розглядали в площині взаємовпливів і трансформацій контактуючих систем, соціонормативних культурних цінностей та як безпосередній діалог представників різних культурних соціумів. Виступаючи посередником, культура, на думку В. Біблера, є «своєрідною символічною мережею», яка узагальнює людський досвід на різних етапах формування національних спільнот [4, с. 23]. Серед здобутків зазначених філософів вагомими стали ідеї про необхідність під час взаємодії якісного обміну інформацією, узгодження індивідуальних цілей, дій суб'єктів, підкорення їх загальній меті, досягнення взаєморозуміння. Цікавими стали погляди М. Кагана на типологію ситуацій взаємодії (поза взаємодією, у взаємодії, у залученні партнера до досвіду й цінностей ініціатора спілкування, у залученні ініціатора спілку-

вання до цінностей партнера), види спілкування (обслуговування предметної діяльності, заради спілкування, залучення іншого до своїх цінностей, приєднання до цінностей іншого), необхідність вибору засобів спілкування, адекватних форм поведінки залежно від ситуації.

Вагомий внесок у теорію взаємодії належить соціологам, які розглядали взаємодію як «взаємний обмін діями, організацію людськими взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності» [13, с. 215]; «обмін почуттями, ідеями, вольовими імпульсами» [13, с. 216], виявили особливості взаємодії, різноманітні форми її перебігу в різних соціальних середовищах та впливу на особистість. Ці напрацювання було представлено у відомих теоріях взаємодії.

Так, *теорія дії або теорія соціальної дії* (Г. Блумер, М. Вебер, Т. Парсонс) презентує різні варіанти індивідуальної дії суб'єкта взаємодії, компоненти взаємодії (люди, зв'язок між ними, взаємний вплив, взаємні зміни, цінності, яких дотримується кожний з учасників; ситуація, у якій здійснюється дія), необхідність акцентування на індивідуальності учасників взаємодії. Важливе завдання науковці вбачали в пошуку домінуючих чинників мотивації дій суб'єкта, урахуванні минулого, сьогодення та майбутнього в поведінці інших суб'єктів.

Г. Блумер, розглядаючи взаємодію як систему, відкриту до змін, зазначав, що вона сприяє самовизначенню особистості, самоконструюванню соціальної дії. Важливими стали вислови дослідника щодо «детермінізму значень», «згідно з якими значенням», які надаються предметам та діям. Вони поза конкретною дією різні: «помідор може бути просто харчовим продуктом, але, кинувши на сцену, він сприймається як засіб вияву гніву глядачів. Отже, значення йому надають дії індивіда в конкретних обставинах» [15, с. 169].

За теорією Т. Парсонса в основі якої – соціальна дія – міжособистісна взаємодія, вона – результат одиничних дій. Він прагнув пояснити суспільство через особистісні зв'язки. І ці думки є важливими й сьогодні, тому що вся діяльність людини пронизана особистісними зв'язками, перебуванням у різних соціальних спільнотах, відповідним ставленням до справи. Ігнорувати зазначене – означає недооцінювати суспільну зумовленість індивідуального буття.

У теорії соціального обміну (Дж. Хоманс) акцентовано увагу на фундаментальних механізмах соціальної взаємодії, яка є складною системою обмінів, зумовлених способами врівноваження винагород та витрат; законах індуктивного спілкування, що розкривають внутрішню структуру, процеси інтеграції та диференціації в групі; постулатах, на яких базуються відносини індивідів: *успіх* («...чим більше винагороджується конкретна дія індивіда, тим імовірніше, що індивід її здійснить знову» [16, с. 16]); *стимул* («...дія, відзначена винагородою, має вірогідність свого повторення» [16, с. 23]); *цінність* («чим ціннішим є результат дії, тим імовірнішим є її подальше повторення» [16, с. 25]). Ці постулати є важливими як для професійної взаємодії, так і взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Інший погляд на природу соціальної взаємодії представлено в *концепції «символічного інтеракціонізму»* (Дж. Г. Мід). Взаємодію між людьми він презентував як неперервний діалог, учасники якого спостерігають, осмислюють наміри один одного, реагують на них [12, с. 218]. Увівши поняття «значущого символу» (жесту, який властивий лише людині, здатний викликати передбачувану реакцію в тих, кому він адресований), науковець обґрунтував власне розуміння взаємодії: «індивід відгукується на власний стимул так само, як відгукуються інші люди» [12, с. 216]. Провідними ідеями концепції є положення: особистість формується у взаємодії з іншими людьми; механізмом взаємодії є самоспостереження, саморефлексія, самоконтроль, контроль дій особистості.

Вагомими для нас виявилися ідеї Г. Гарфінкеля, засновника науки *етнометодології*, яка вивчає прийняті правила, що регулюють взаємодію, визначають, коли доцільно сказати або промовчати, пожартувати або ухилитися від насмішок, тактично закінчити розмову тощо. Дослідником зазначено, порушення встановлених правил ускладнює взаємодію, як полегшити взаєморозуміння під час взаємодії, зробити поведінку її учасників передбачуваною. Ці правила є вагомими для розуміння професійної взаємодії.

Поза увагою дослідження не могли залишитися: *теорія атракції* Т. Ньюкомба, Дж. Морено, згідно з якою люди взаємодіють, якщо відчувають симпатію (атракцію), є рівноправними, взаємопов'язаними завдяки спільним установкам, інтересам та очікуванням від процесу взаємодії; *теорія трансцендентальної прагматики* (К. О. Апель, Ю. Хабермас), згідно з якою людина завжди спрямована на взаєморозуміння, відкритість щодо інших, має «трансцендентальну настанову» на сприйняття можливих контраргументів, гармонізацію планів з іншими учасниками взаємодії.

Важливими виявилися ідеї представників *соціальних теорій комунікації* (Ч. Кулі, Ю. Лотман та ін.) щодо культури як основи форми передачі інформації (правила, розпорядження, символи), спрямованої на досягнення взаєморозуміння. «...історія культури може розглядатися як певна змістова інформація і як соціальний код, який дозволяє цю інформацію виражати в певних знаках і робити надбанням ... колективів» [11, с. 30]. Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що в кожен історичну епоху залежно від характеру культури і рівня розвитку природних і технічних засобів інформації формувалася свій механізм становлення індивіда як соціальної особистості, провідних установок цього соціуму; засіб асоціального виявлення індивідуума або групи.

Цінною є теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі, згідно з якою самосвідомість та цінність орієнтації індивіда мовби дзеркально відображають реакції на них оточуючих людей. «Якщо вони з повагою ставляться до дитини, то це дзеркально відображається на ній: дитина сама починає поважати себе, що виявляється в адекватних соціальних діях» [10].

У теорії організуючих процесів (theory of organizing) К. Вейк [17] використовує ідею *подвійної взаємодії* (double interact – подвійний зворотний зв'язок або інтеракт), яка включає три дії: звернення

одного партнера з комунікації (1) – відповідь іншого партнера (2) – відповідь першого партнера (пристосування) на відповідну дію другого партнера (3). Вважаємо, що кожна з ланок цього ланцюга має бути наявною в процесі професійної взаємодії, інакше її учасники будуть позбавлені впевненості, що вони зрозуміли одне одного, а їхні взаємні дії погоджені й довершені.

Концепцію діалогічності М. Бахтіна, «Я – ти» відносин М. Бубера, *клієнтоцентровану терапію* К. Роджерса об'єднує погляд на взаємодію як на «суб'єкт-суб'єкту».

Діалогічний характер взаємодії та опосередкованість її соціальністю були визначені М. Бахтіним, згідно з яким сам спосіб взаємодії свідомостей є діалог. Будь-яке зіткнення зі світом культури стає «бесідою», діалогом [3, с. 47]. Отже, діалог, за М. Бахтіним, є основою діалогічної взаємодії; має зберігати індивідуальні думки його учасників, не пригнічуючи, не наполюгаючи на власних поглядах, а намагаючись зрозуміти цілісний сенс як сукупність сенсів висловів і думок.

У М. Бубера «Я – Ти» відносини передбачають глибоке переживання унікальності й цілісності партнера по діалогу [3], яке є взаємним, унаслідок чого створюється досвід спільного буття («співбуття») – досвід «зустрічі» – простір «Я – Ти – Тут – Тепер». Філософ відзначає, що діалогічна взаємодія «...синонім взаємної творчості, взаємного збагачення людей та конкретизацією, справжнім втіленням інтерсуб'єктивності. У справжньому діалозі люди творять одне одного, своє спільне життя, не втрачаючи індивідуальності» [3, с. 116].

Зазначимо, що учасниками професійної взаємодії стоматологів є не лише співвітчизники, але й представники різних народів і культур, які мають відмінності матеріальні (побут, виробництво), духовні (релігія, мораль, мистецтво, законодавство, звичаї, традиції тощо). Такий діалог є можливим за умови, якщо кожен його учасник із повагою ставиться до іншої культури.

Ураховувались ідеї Р. Дафта стосовно інтерактивності групи (interactive group) як форми групового прийняття рішення та лідера (interactive leader) як того, хто надає перевагу досягненню консенсусу, прийнятті рішення в умовах взаємодії та взаєморозуміння. Ці думки є вагомими для дослідження, оскільки і викладач, і студент виступають активними суб'єктами взаємодії, прагнуть до взаєморозуміння, спільного прийняття рішень.

Російські й вітчизняні дослідники теорії взаємодії презентували власні погляди на взаємодію, акцентуючи на комунікативно-гуманістичних факторах прогресу інформаційних зв'язків. Так, П. Сорокін переконливо доводить, що взаємодія за своєю природою є перш за все взаємодією психічною – обмін почуттями, ідеями, вольовими імпульсами» [14, с. 16]. Г. Андреева [1] презентує взаємодію як організацію спільної діяльності людей, яка фіксує обмін інформацією, організацію взаємодії, спільних дій; передбачає наявність спільної мети, спільної мотивації, спільних дій, загального результату. Вона можлива

лише за умови наявності взаємних інтересів, «спільності мови, лексики комунікантів, довіри до комунікатора, зрозумілості отриманого повідомлення» [1, с. 25].

Підсумовуючи, зазначимо, що основи теорії взаємодії було закладено в античний період. На підставі аналізу філософських, соціологічних праць встановлено виявлені філософами, мислителями, соціологами основи теорії взаємодії, структура соціальної дії, характеристики взаємодії: універсальність і «себічність» взаємодії в розумінні просторових, часових та причинно-наслідкових характеристик об'єктивної реальності; активність суб'єктів взаємодії, динамічність взаємообміну і взаємозбагачення інформацією; самовизначення й самореалізацію людини в процесі взаємодії; зв'язок із рефлексією. Ними сформульовано принципи організації взаємодії: повага до опонентів, толерантне ставлення до співрозмовника, глибоке розуміння його психологічних та особистісних рис, інтерактивність взаємодії, гуманізація та демократизація взаємовідносин, особистісний підхід.

Питання взаємодії широко представлені в працях психологів (Б. Ананьєв, О. Бодальов, С. Іванова, В. Куніцина, О. Леонтєв та ін.), які розглядали взаємодію як багатовимірний, багатогранний і багатоаспектний феномен; процес безпосереднього або опосередкованого зв'язку суб'єктів, що породжує їхню взаємообумовленість та взаємозв'язок. Дослідники акцентували увагу на формах взаємодії (безпосередню й опосередковану), її з'єднуючих ланках і механізмах (мова, символи, предмети, цінності); структурі взаємодії, яка визначається розподілом трудових функцій, індивідуальним внеском кожного із членів колективу в загальну діяльність; обміні під час взаємодії особистісним досвідом, побудованим на підставі взаємоспівдії, співпереживання, співучасті, взаємоповаги, співпраці суб'єктів.

О. Леонтєв, Л. Орбан-Лембрик, Т. Сенько та ін. розглядали проблему взаємодії в нерозривному зв'язку з категорією «спільна (групова) діяльність», зазначаючи такі особливості взаємодії, як залученість суб'єктів до загальної діяльності, переслідування ними певної мети, спільне виконання дій та операцій. Л. Орбан-Лембрик стверджує: «взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності» [13, с. 215]. Отже, ідеться про те, що суб'єкти під час взаємодії обмінюються не лише інформацією, а й діями (забезпечують планування спільної діяльності, її координацію та розподіл функцій). При цьому кожна соціальна дія – це система, елементами якої є: дійовий індивід; об'єкти дії або індивід, на якого діють; засоби або знаряддя дії; метод дії або спосіб використання засобів; реакції індивіда, на якого діють, або результат дії.

Крім того, взаємодія може передбачати наявність різновидів *відносин* (суб'єкт-об'єктні, суб'єкт-об'єкт-суб'єктні, суб'єкт-суб'єктні) (К. Абульханова-Славська) та *механізмів*, що забезпечують її формування (взаєморозуміння, координація й узгодження). На думку О. Бодальова, О. Доценко, В. Крисько, взаєморозуміння є створенням загального смислового поля

її учасників, яке дозволяє об'єднати їхні інтереси й погляди на вирішення певного завдання, що є можливим завдяки обізнаності про соціальний статус, рольові позиції, групову приналежність, звички, погляди на світ, ставлення до тих або інших життєвих подій один одного [7]; взаємного узгодження кожним суб'єктом свого індивідуального осмислення щодо предмета комунікації; взаємного оцінювання та сприйняття цілей, мотивів і настанов свого партнера, під час якого спостерігається «близькість або схожість (повна або часткова) когнітивного, емоційного й поведінкового реагування на прийнятні для них способи досягнення результатів спільної діяльності [9, с. 55]»; глибокого знання психології іншої людини, насамперед її ціннісних орієнтацій, що знаходять відображення в її ідеалах, потребах та інтересах; усвідомлення своєї особистості; формування спрямованості на спілкування з іншими людьми; розвитку пам'яті, уваги, емпатії тощо; виховання необхідних особистісних рис [5, с. 63–73]. Особливо підкреслюємо, що рівноправний стан суб'єктів взаємодії забезпечує найвищий рівень взаєморозуміння [9, с. 55].

Складність і багатоаспектність взаємодії зумовлює наявність розмаїття поглядів на її *структурування*, проте превалюючим є визначення таких компонентів: комунікативного (обмін інформацією, думками, знан-

нями, ідеями між індивідам), інтерактивного (обмін діями); перцептивного (процес сприйняття й пізнання партнерами один одного і встановлення взаєморозуміння). Лише в сукупності зазначені компоненти забезпечують взаєморозуміння, яке є основою повноцінної взаємодії [2, с. 118].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що для дослідження важливими стали основні наукові погляди філософів, соціологів, психологів як на феномен взаємодії як єдності інформаційного, емоційного й духовного, так і обґрунтовані науковцями принципи взаємодії (повага до співрозмовника, неупереджене ставлення до суб'єкта, врахування його індивідуальних, психологічних особливостей, власних інтересів, створення ситуації успіху, стимулювання, інтерактивність та ін.), так і виявлені характеристики взаємодії (активність суб'єктів, необхідність співвіднесення власних цілей та цілей взаємодії, розуміння контексту інформації, важливість вибору власних позицій щодо досягнення взаєморозуміння та ін.). Щодо подальших наукових розвідок, то ці нароби є засадничими для обґрунтування технології підготовки майбутніх стоматологів до професійної взаємодії методами інтерактивного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы : [учебное пособие для вузов] / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 288 с.
2. Анисимова Т. В. Психологические особенности профессиональных взаимодействий : дис. ... канд. психол. наук / Т. В. Анисимова. – Ленинград, 1985. – 179 с.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1972. – 634 с.
4. Библер В. С. Культура. Диалог культур: опыт определения / В. С. Библер // Вопр. философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
5. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Междунар. пед. акад., 1995. – 328 с.
6. Гегель Ф. Работы разных лет: в 2 т. / Ф. Гегель; сост., общая ред. и вступит. статья А. В. Гулыги. – Т. 1. – М. : Мысль, 1972. – 668 с.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, 1997. – 247 с.
8. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
9. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – М., 2000. – 168 с.
10. Кули Ч. Социальная самость / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 320–326.
11. Лотман Ю. М. Текст и структура аудитории / Ю. М. Лотман // Даугава. – 1988. – № 1. – С. 13–36.
12. Мид Дж. От жеста к символу / Дж. Мид // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 215–224.
13. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
14. Сорокин П. А. Преступление и кара, подвиг и награда / П. А. Сорокин. – СПб., 1999. – 448 с.
15. Blumer H. The Methodological Position of Symbolic Interactionism / H. Blumer. In: Blunter H. Symbolic Interactionism. Perspective and Method. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 236 p.
16. Homans G. C. Social Behavior: Its Elementary Forms / G. C. Homans. – Rev. ed. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974. – 78 p.
17. Weick, Karl E. and Frances Westley «Organizational Learning: Affirming an Oxymoron» / Handbook of Organization Studies / Stewart R. Clegg, Cynthia Hardy and Walter R. Nord (eds.). – London : Sage, 1996. – P. 440–458.

Устименко Ю. С., ЧВУЗ «Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля, г. Днепр, Україна

ФИЛОСОФСКИЕ, СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье на основе анализа научных трудов философов, социологов, психологов раскрыта сущность феномена взаимодействия, выявлены принципы взаимодействия (уважение к собеседнику, непредвзятое отношение к субъекту, учет его индивидуальных, психологических особенностей, собственных интересов, создание ситуации успеха, стимулирование, интерактивность и др.), характеристики взаимодействия

(активность субъектов, необходимость соотнесения собственных целей и целей взаимодействия, понимания контекста информации, важность выбора собственных позиций в достижении взаимопонимания и др.).

Ключевые слова: взаимодействие; субъект взаимодействия; будущие стоматологи.

Ustymenko Yu. S., Alfred Nobel University, Dnipro, Ukraine

PHILOSOPHICAL, SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SOURCES OF CO-OPERATION AS A PROBLEM

The essence of the phenomenon «co-operation» on the basis of analysis of scientific research conducted by philosophers, sociologists, psychologists, has been exposed, some principles of co-operation (respect to the interlocutor, impartial attitude to a subject, considering individual and psychological features, personal interests, creation of situation of success, stimulation, interactivity etc.), co-operation features (activity of subjects, necessity of correlation of personal goals and co-operation objective, understanding of information context, importance of having individual positions for achievement of mutual understanding etc.) have been found out in the article.

Such important features of co-operation as system, participants' activity, bilateral connections, interchange of a subject into an object and vice versa, connection regularity at the level of essence, inter-determining of the sides' change, internal activity of subjects, selectivity of contacting sides, «binary» of co-operation, the necessity of high-quality information exchange during a co-operation, concordance of individual aims, actions of subjects, submission to a general purpose, achievement of mutual understanding, considering dominant factors of motivation of a subject's actions have been revealed.

Attention is paid to the fact that co-operation is the set of components (communicative, interactive and perceptive); subjects exchange not only information but also actions during a co-operation (provide planning of joint activity, co-ordination and functions sharing); have the varieties of relations (subject-object, subject-object-subject and subject-subject). Presented work has become fundamental for grounding the technology of future dentists' preparation to professional co-operation by the methods of interactive learning.

Keywords: co-operation, subject of co-operation, future dentists.

Рецензенти: д-р пед. наук, професор М. М. Букач;
д-р пед. наук, професор О. П. Мещанінов

© Устименко Ю. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 16.02.2016